

Davor Stipan

samostalni istraživač / *independent researcher*
Kukuljevićeva 7, Split
davorstipan@gmail.com

Pregledni rad / *Subject review*
UDK / UDC: 726:27-523(497.5 Komiža)“14/17”
23. 3. 2015.

Sakralna arhitektura u Komiži na Visu u renesansnom i baroknom razdoblju

Ključne riječi: Komiža, sakralna arhitektura, renesansa, barok
Keywords: Komiža, religious architecture, Renaissance, Baroque

Predmet istraživanja jest sakralna arhitektura grada Komiže na otoku Visu u renesansnom i baroknom razdoblju. U pristupu se prvo pokušavaju rasvijetliti povijesne okolnosti i uzroci formiranja grada u kasnom srednjem vijeku. U žarištu istraživanja jest stilska i arhitekturna deskripcija najznačajnijih sakralnih spomenika unutar današnjega gradskog areala, a koji su podignuti od 15. do 18. stoljeća.

Uvod

Problem istraživanja jest povijesnoumjetnička interpretacija sakralne arhitekture Komiže u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. Pojedinačnom analizom obrađeni su oni arhitektonski spomenici koji se ističu graditeljskim i likovnim osobitostima. Istraživački problem nagoviješten je analizom razdoblja koje prethodi graditeljskoj ekspanziji u renesansi i baroku. Rasvijetljene su povijesne i gospodarske okolnosti te činjenice iz razvijenog i kasnoga srednjeg vijeka koje su dovele do ranonovovjekovnoga arhitektonskog procvata. Zaseban dio istraživačkog problema obuhvaća postupak kojim su detektirana imena ključnih ličnosti iz javnog i političkog života, a koje su, kao inicijatori radova, bile angažirane na pojedinim graditeljskim projektima, kao i komparaciju spomenika sa sličnim primjerima iz jadranskog bazena te možebitne utjecaje, stilske predloške i oblikovne transfere.

Renesansni i barokni sakralni arhitektonski spomenici na području grada Komiže, baš kao i brojna pitanja koja se

odnose na okolnosti i uvjete njihova nastanka, nedovoljno su poznati. Tek se nekoliko domaćih istraživača znanstveno bavilo navedenom problematikom, od kojih je većina sveobuhvatnu povijesnu, povijesnoumjetničku, sociološku i gospodarsku komponentu izostavila iz svojih razmatranja te se više-manje koncentrirala na istraživanje i deskripciju pojedinačnih (dijelova) objekata unutar spomenutog razdoblja. S obzirom na navedeno, kao naročito vrijedan prilog u kontekstu šire analize treba izdvojiti kapitalnu studiju o otoku Visu Cvite Fiskovića.¹ On je sustavno istražio spomeničku baštinu otoka Visa kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog razdoblja te je objavio najranije znanstvene obrade i komičkih spomenika. Nažalost, nakon njega temeljitija i šira znanstvena analiza je izostala, te se većina autora koncentrirala na izolirane probleme ili pak na teme koje su uzgredne sakralnoj spomeničkoj baštini grada Komiže. Primjerice, Ambroz Tudor² i Andrej Žmegač³ obrađuju bastionske fortifikacije župne crkve sv. Nikole; u svom predanom arhivskom radu Nevenka Bezić-Božanić⁴ rasvjetljuje ponajviše demografske činjenice, toponimiju i

antroponimiju otoka, dok Damir Tulić,⁵ Zoraida Demori Staničić⁶ i nekoliko drugih istraživača svoj fokus usmjeruju mikroproblematskoj analizi. Nadalje, izdvajamo doktorsku disertaciju Ambroza Tudora koji se u okviru šireg konteksta osvrnuo i na arhitektonsko naslijeđe grada Komiže⁷ te rad Ivane Prijatelj-Pavičić i Lovorke Čoralić.⁸ Kao naročito korisne historiografske priloge valja izdvojiti rad Grge Novaka,⁹ mješovitu građu iz Državnog arhiva u Zadru¹⁰ te građu iz arhiva Muzeja hvarske baštine.¹¹

Povijesni okvir

Grčka kolonizacija istočne obale Jadrana započela je početkom 4. stoljeća prije Krista kada je Dionizije Stariji počeo širiti svoj gospodarski imperij iz Sirakuze, preko zapadno-jadranske obale te konačno podigao utvrđenu koloniju Issu pored poluotoka Prirovo u viškoj uvali. Nagađanja o postojanju antičkog naselja u komiškom zaljevu su neutvrđena te na razini puke asocijacije. Premda neki autori spominju toponim *Meum* kao možebitno grčko-rimsko naselje na području današnje Komiže, materijalnih i pisanih dokaza o njemu gotovo da i nema. Najstariji srednjovjekovni pisani izvori o otoku Visu potječu iz 11. stoljeća, a nalazimo ih u privatno-pravnim spisima koji se u početku uglavnom odnose na benediktince s otoka Biševa, da bi naknadni zapisi do 18. stoljeća obuhvaćali cijeli otok.¹² Kao 'uvala Komiža' (*Val Comeza*) lokalitet se prvi put spominje u 12. stoljeću¹³ (1145. godine u darovnici zadarskog kneza Petra). Držimo da su biševski benediktinci ključni u naknadnom nastanku grada Komiže, a povijesni izvori i slijed događaja nedvojbeno upućuju na to.

Na otoku Biševu već je u 11. stoljeću na lokalitetu Poje izgrađena omanja crkva sv. Silvestra, da bi naknadno bila darovana benediktincima s Tremita u Apuliji. Nešto kasnije benediktinci s Tremita uz biševsku crkvu utemeljuju samostan. S druge strane biševskog kanala, na brežuljku jugoistočno od današnjeg grada Komiže, prvi je put u dokumentima iz 1264. godine spomenut benediktinski samostan sv. Nikole.¹⁴ Mnoge su dvojbe vezane uz dataciju podizanja samostana, no prema svemu sudeći vjerojatno je riječ o sredini 13. stoljeća. Arhivskih podataka iz ranoga srednjeg vijeka nema; tek dvije uklesane godine od kojih se jedna nalazi na nadvratniku portala u prizemlju naknadno podignutog zvonika (850.) te druga koja se nalazi na oltaru sjeverne lađe današnje crkve (800.). Iznimno je teško suditi o vjerodostojnosti navedenih uklesa s obzirom na ustaljenu praksu naknadnog uklesavanja. Navedenom idu u prilog i stilske karakteristike uklesa koje nisu karakteristične za rani srednji vijek. Nadalje, izvori navode kako se 1177. godine flota pape Aleksandra III. prilikom putovanja za Veneciju zbog nevremena sklonila na Palagružu te potom krenula u

komiški zaljev gdje je vatikanski poglavar posvetio crkvu sv. Nikole.¹⁵ Dakle, prije podizanja samostana postojala je manja crkva ili kapela koja je naknadno ukomponirana u novi samostanski sklop te i danas dijelom tvori sjevernu lađu župne crkve. Teško je suditi o tome tko ju je podigao, no dvije su mogućnosti najevidentnije – lokalno stanovništvo iz unutrašnjosti otoka čija prisutnost u prostoru komiškog zaljeva nije značajnije utjecala na formiranje naselja ili benediktinci s Biševa (darovnicom iz 1145. godine zadarski knez Petar dodjeljuje posjede u komiškom zaljevu benediktinskom samostanu na Biševu). S druge strane, ključan podatak jest preseljenje biševskih benediktinaca sredinom 13. stoljeća iz samostana sv. Silvestra na područje crkve sv. Nikole prilikom kojeg počinje njezina sveobuhvatna pregradnja te podizanje samostana. Smatra se da su redovnici preselili na novu lokaciju zbog prenatrpanosti biševskog samostana, napada gusara te provala Saracena. Bez obzira na postojanje manje crkvice sv. Nikole prije dolaska benediktinaca o čemu svjedoči i papina posveta, držimo da je nastanak naselja Komiže vezan uz dolazak biševskih redovnika. Do toga trenutka nigdje nije zabilježena prisutnost stalnih stanovnika, eventualne luke kao ni objekata stambene namjene. Mnogo toga ide u prilog činjenici da se Komiža kao kontinuirano naseljeno naselje počela razvijati od sredine 13. stoljeća. Svi dokumenti od 13. stoljeća nadalje spominju opata samostana sv. Nikole i sv. Silvestra.¹⁶

Samostan sv. Nikole posjedovao je mnoga poljoprivredno iskoristiva zemljišta po Visu i Biševu, dok su ona u podnožju samostana, tj. u širokoj uvali komiškog zaljeva bila iznimno atraktivna. Važan arhivski podatak koji navodi Nevenka Bezić-Božanić kaže da je obradivo tlo iskorištavalo domaće stanovništvo (najvjerojatnije iz unutrašnjosti otoka) koje je s vremenom u blizini svojih polja počelo podizati zaseoke.¹⁷ Najstariji dio današnjeg grada Komiže smješten podno plodnih padina Sv. Nikole u narodu se naziva Selo. S obzirom na povijesni slijed događaja, čini se da je Komiža nastala u onom trenutku kada su benediktinci Sv. Nikole počeli davati u zakup poljoprivredna zemljišta u obližnjoj uvali.¹⁸ Zakupnici, privučeni iz unutrašnjosti otoka, počinju graditi svoje kuće stalno obitavajući u sada već novoformiranom naselju. Tijekom vremena broj se stanovnika povećavao, a naselje se širilo i spuštalo do obale, što je osim prvotnih poljoprivrednih aktivnosti uvjetovalo nastanak nečeg mnogo važnijeg u daljnjem prosperitetu mjesta – okretanja moru i ribarstvu.

Do početka 19. stoljeća otok Vis se kao *districtus* nalazio u sklopu hvarske komune.¹⁹ U kasnom srednjem vijeku domaće je stanovništvo u kolonatskom odnosu s vlasnicima zemljišta koje je bilo u rukama hvarske biskupije i plemstva, dok se ribarstvo razvijalo osobito u 15. i 16. stoljeću. Tada su Hvar i Vis bili značajno područje izlova plave ribe čiji je izvoz komuni donosio značajne prihode. Otok Vis se, kao i najveći dio istočnojadranske obale, tada nalazio pod vlašću

Mletačke Republike sve do njezine propasti krajem 18. stoljeća. Od početka 15. do kraja 18. stoljeća Komiža doživljava svoje najznačajnije urbanističke i arhitektonske proplamsaje koje zahvaljuje ribarstvu kao gospodarskoj grani koja je omogućila rast i izgradnju naselja te koja je pogodovala i hvarskoj komuni i samom središtu vlasti, Veneciji. S druge strane, sama je Venecija potencirala gradnju, primjerice, fortifikacija poradi opasnosti od gusarskih prepada. Istodobno, a kao prilog činjenici o prvom značajnijem ekonomskom rastu unutar navedenog razdoblja, u Komiži se podižu novi i pregrađuju postojeći crkveni objekti, a koji su analizirani u ovom radu.

Sakralna arhitektura

Unutar administrativnih granica grada Komiže, a pod okriljem današnje župe sv. Nikole, nalaze se četiri crkvena objekta/sklopa.²⁰ Postankom najranija te za nastanak naselja u kasnom srednjem vijeku ključna jest crkva sv. Nikole u narodu zvana 'Muster' (od grč. *monasterium* – samostan). U razdoblju renesanse i baroka crkva je temeljito preinačena. Bez obzira na postojanje nekoliko crkvice iz kasnosrednjovjekovnog razdoblja u širem gradskom arealu, upravo je razdoblje od 15. do 18. stoljeća vrijeme u kojem Komiža dobiva svoju sakralno-arhitektonsku potku koju osim dogradnji Sv. Nikole čine crkva sv. Marije, crkva sv. Roka i crkva Gospe od Sedam Žalosti.

Crkva sv. Nikole

Crkva sv. Nikole smještena je na vinorodnom brežuljku jugoistočno od naselja, a svoje podrijetlo vuče iz sredine 13. stoljeća (i ranije) kada su biševski benediktinci na brijegu iznad komiške uvale podigli utvrđeni samostan od kojeg su danas sačuvani dijelovi (kvadratna kula) ukomponirani u naknadne arhitektonske slojeve. Benediktinci su nedugo nakon dolaska fortificirali samostan s bedemima i dvjema kulama na južnoj i sjevernoj strani.²¹ Crkva koju je posvetio papa Aleksandar III. zapravo je jednobrodna romanička bogomolja iz vremena prije osnutka samostana, a koja je naknadno formirala sjevernu lađu bazilike zbog ranonovovjekovnih dogradnji. Samostan su benediktinski redovnici napustili u 15. stoljeću, a službeno ga je ukinuo papa Kalist III. 1458. godine na prijedlog hvarskog biskupa Tome Tomasinija.²² Iz druge polovine 15. stoljeća bilježimo pokušaje povratka benediktinaca u samostan koji su ostali bez uspjeha, premda postoji njegov opat koji i dalje održava bogoslužje u samostanskoj crkvi.²³ Prva vijest o crkvi poslije

ukinuća samostana jest posveta oltara sv. Nikole od 18. rujna 1534. godine koju je obavio rapski biskup Vicencij.²⁴

Veroneški biskup i apostolski vizitator Augustin Valier 1579. godine obilazi crkvu i nekadašnji samostan koje zatječe u ruševinama.²⁵ Za percepciju baroknih preinaka čitavog sklopa od ključne je važnosti dokument koji se čuva u *Archivio di Stato* u Veneciji, a koji prikazuje tlocrtno stanje sklopa iz 1624. godine.²⁶ Kako iščitavamo iz tlocrta, južno od romaničke jednobrodne crkve s polukružnom apsidom (nazvanom *Capell*) pridodana je novogradnja pravokutnog tlocrta bez apside nazvana *Chiesa*. Otvorena je portalom prema zapadnu, dok sa starom crkvom komunicira putem dvaju prolaza. Južno od nje nalazi se vrt (*Corte*), dok su sa istočne strane nekadašnje samostanske prostorije. Valier u svojoj vizitaciji iz 1579. ne spominje novu crkvu koja je ucrтана na tlocrtu iz 1624. godine, kao što 1603. vizitator Mihovil Priuli opisuje crkvu kao jednobrodnu građevinu. Lako je za zaključiti kako je novogradnja sagrađena između 1603. i 1624. godine. Iz naknadnih vizitacija bilježimo da je poslije nekoliko godina crkva proširena još jednom lađom s južne strane,²⁷ dok je angažmanom komiškog župnika Antuna Vitaljića 1695. proširena prema istoku dogradnjom baroknog prezbiterija.²⁸ Tom prilikom porušeni su ostaci nekadašnjih samostanskih zgrada s klaustrom, dok je kamena građa upotrijebljena za novu baroknu gradnju. Ipak, prije gradnje novog svetišta, crkva je posvećena 1652. godine o čemu svjedoči urezani natpis na pilonu u crkvenom interijeru.²⁹ Gradnja zvonika dovršena je krajem 18. stoljeća, a nalazi se na mjestu nekadašnje sjeverne kule, a nad prvim travejem prvotne romaničke crkve. Kao protomajstora bilježimo Franu Cicindellu iz Trogira, dok se kao klesar zadnjeg kata i završne lanterne spominje Vicko Macanović.³⁰

Dakle, od početka 17. do kraja 18. stoljeća nekadašnji kasnosrednjovjekovni benediktinski sklop Sv. Nikole temeljito se pregrađuje novim lađama, svetištem i zvonikom. Imena arhitekata i graditelja baroknih dogradnji ostala su nam nepoznata, no zanimljivu tezu zastupa Zoraida Demori Staničić koja određene primjere crkvenog namještaja u crkvama sv. Nikole i sv. Marije u Komiži vezuje uz radionicu Bokanićevih čija je djelatnost u 17. stoljeću prepoznata na Visu.³¹ Temeljem iznesenog, a na osnovi stilskih usporedbi s drugim radovima radionice diljem Dalmacije, autorica iznosi hipotezu o angažmanu članova radionice na složenim graditeljskim poslovima dviju komiških crkava. Svakako, treba biti oprezan glede navedenih tvrdnji, no one zasigurno predstavljaju poticaj za daljnja istraživanja.

Današnja župna crkva sv. Nikole trobrodna je građevina, s tom opaskom da se na bočne brodove nastavljaju po dvije kapele, tako da možemo govoriti o prividnoj peterobrodnosti. Brodovi su odijeljeni monumentalnim kvadratnim pilonima koji su sa susjednim zidom spojeni polukružnim lukovima. Svodovlje središnjeg broda izvedeno je prelomljenim

1. Župna crkva sv. Nikole u Komiži, pogled sa zapadne strane, 2014. (foto: Davor Stipan) / Parish church of St Nicholas in Komiža, view from the west, 2014 (photo: Davor Stipan)

lukom, dok bočni brodovi imaju bačvaste svodove od kojih onaj sjeverni i pojasnice. Četiri kapele do njih imaju križne svodove. Prezbiterialni se prostor gotovo u punoj širini glavnog boda nastavlja duboko prema istoku. Jednostavne je pravokutne forme bez apside te bačvasto nadsvođen. Sjeverni brod crkve zadržao je romaničku polukružnu apsidu, dok je južni sa svoje pročelne strane ukošenjem skraćen za polovicu prvog traveja zbog pružanja ranijega perimetralnog zida sklopa koje je očigledno diktiralo organizaciju prostora. Unutrašnjost crkve ima lateralno osvjjetljenje koje je omogućeno probijanjem baroknih elipsoidnih prozora nad vijencem središnjeg broda. Pročelje je uzdignuto nad dvokrako stubište koje se lomi pod pravim kutom (sl. 1). Jed-

nostavnost i purizam pročelne površine odaju tipične karakteristike provincijalnog baroka kakve primjerice nalazimo na splitskoj Gospi od Pojišana ili makarskoj konkatedrali sv. Marka.³² Pod dvoslivnim krovijem jedini ukras ravne pročelne zidne plohe predstavljaju profinjeno skulptorski obrađena rozeta artikulirana florealnom ornamentikom te jonskim stupićima povezanim polukružnim lukovima, te pod njom smješten portal renesansne profilacije nad kojim je barokni trokutasti prekinuti zabat s dvije proročke glave. U istoj ravnini s pročeljem prema sjeveru uglavljen je zvonik kao najmlađi arhitektonski element sklopa. U donjoj zoni u kojoj je smješten bočni portal još uvijek se nazire romaničko ziđe nekadašnje sjeverne kule. Tijelo zvonika je

2. Bastioni župne crkve sv. Nikole, pogled sa sjeverne strane, 2014. (foto: D. Stipan) / Bastions of the parish church of St Nicholas, view from the north, 2014 (photo: D. Stipan)

masivno i u središnjem dijelu otvoreno uskim prozorskih otvorima nalik puškarnicama, dok je gornja barokna zona ujedno i najreprezentativniji dio vanjštine čitavog sklopa. Nad jednostavnim monoforama pruža se balustrada koja dijeli donji dio zvonika koji je kvadratnog presjeka od gornjeg koji je oktogonalnog. Oktogon je na svakoj stranici otvoren polukružno nadsovođenim prolazima nad kojima se diže kupola i lanterna.

Šire područje crkve u mnogočemu je određeno novim bastionskim obručem.³³ U vrijeme sveobuhvatnih baroknih pregradnji crkveni je sklop sa sjeverne strane dobio novi sustav bastionskih utvrda koje su služile prebjegu stanovništva u slučaju eventualnih napada gusara (sl. 2). Slučaj adaptiranja sakralne građevine, odnosno sklopa obrambenoj funkciji nije bio izoliran na dalmatinskim otocima.³⁴ U slučaju Sv. Nikole utoliko je i vredniji što su nam ostali sačuvani podaci o njegovu nastanku i projektantu. Gradnja je pripremana 1624. godine, a projekt potpisuje mletački vojni inženjer Agostino Alberti.³⁵ Crkveni sklop Sv. Nikole tijekom baroka bio je značajno gradilište na otoku; od proširenja postojeće crkve, preko gradnje fortifikacija, do dogradnji novog prezbiterija i zvonika.

Crkva sv. Marije

Na krajnjem sjevernom dijelu Komize pod strminu koja se diže nad obližnjim morskim žalom uglavila se renesansna crkva sv. Marije. Gradnju je na zahtjev nekoliko mještana 1513. godine bulom odobrio hvarski biskup Franjo Pritić.³⁶ Crkva se u ispravama iz 16. stoljeća spominje kao *ecclesia sive capella sub invocatione nuncupate Corsarizza*.³⁷ Budući da je izgrađena uz izvor žive vode, a vezano uz talijanski naziv crkve *Corsarizza*, smatra se da su stariji mještani izvor s bunarom u crkvenom dvorištu zvali »Košarica«.³⁸ Također, za crkvu je uobičajen naziv Gospa Gusarica uz koji je vezano nekoliko legendi od kojih je najpoznatija ona koju još 1627. spominje apostolski vikar Petar Morari. Ona kaže da su ikonu Bogorodice s glavnog oltara dvaput krali gusari, no ona se uvijek čudesno »nasukala« na obližnje žalo. Navodno je gusare s pokradenom robom zadesila oluja pri isplavljanju te su doživjeli brodolom. No bez obzira na pučku predaju, crkva nosi titular sv. Marije.

Postoje pretpostavke da je do ove crkve postojala crkvice sv. Katarine koja je služila kao sakristija. Vjerojatno je riječ

3. Crkva sv. Marije u Komiži, pogled s jugozapadne strane, 2014. (foto: D. Stipan)
 / Church of St Mary in Komiža, view from the south-west, 2014 (photo: D. Stipan)

o baroknoj sakristiji dograđenoj pored južnog broda. Crkva nije sagrađena po jedinstvenom planu nego postupnim dograđivanjem ovisno o financijskim mogućnostima njezinih bratima. Naime, 1549. godine osnovana je prva komiška bratovština *la scuola della B. S. Maria di Corsarizza* koja je crkvu vlastitim sredstvima dograđivala te opremala obrednim predmetima.³⁹ S obzirom na dopuštenje za gradnju iz 1513. te osnivanja bratovštine iz 1549. godine, držimo da se središnji i najstariji brod današnje trobrodne crkve gradio između 1513. i 1549. godine. Prva apostolska vizitacija Augustina Valiera iz 1579. navodi u crkvi tri oltara.⁴⁰ Vjerojatno je riječ o glavnom oltaru te dvama smještenima uz uzdužne crkvene zidove. Crkvu vizitator Mihovil Priuli 1603. još uvijek opisuje kao jednobrodnu građevinu.⁴¹ U

spomenutoj biskupskoj vizitaciji iz 1627. godine koju je, umjesto hvarskog biskupa Petra Cedulina, obavio njegov apostolski vikar i kanonik iz Chioggie Petar Morari, spominje se proširena i preuređena crkva.⁴² Dakle, između 1603. i 1627. godine crkva je nadograđena još dvama brodovima sa sjeverne i južne strane od postojećeg.⁴³ S obzirom na podatke iz vizitacija zaključujemo kako se komiška crkva sv. Marije gradila u dvije faze, između 1513. i 1549. te između 1603. i 1627. godine.

Crkva sv. Marije jedinstven je primjer bogomolje s trostrukim pročeljem na istočnoj obali Jadrana (sl. 3).⁴⁴ Ograničenost prostora na kojem je smještena onemogućila je gradnju u dubinu; jedino rješenje bila je gradnja u širinu što je rezultiralo neobičnom homogenizacijom triju gotovo

identičnih pročelja u kompaktno prednje zidno lice crkve. Sintetizirana pročelja artikulirana su trima portalima suzdržane renesansne profilacije nad kojima su jednostavne polukružne lunete. Dovratnici, nadvratnici i arhivolti luneta dvaju bočnih portala bogatije su arhitektonske plastike. Središnji je portal omeđen dvama jednostavnim kvadratnim prozorskim otvorima. Zidne plohe nad lunetama rastvorene su trima rozetama koje su stupnjevito uvučene u masu zida te dekorirane u dva navrata kompozitnim te, u slučaju južne lađe, jonskim stupićima novijeg datuma. Nad središnjim pročeljem uzdiže se karakterističan zvonik na preslicu s trima monoforama za crkvena zvona te ugaonim dekorativnim volutama. U svojoj tlocrtnoj dispoziciji crkva je trapezoidnog oblika što je također posljedica adaptacije okolnom terenu. U interijeru su tri lađe odijeljene lukovima na jakim zidanim pilonima nad kojima se proteže svodovlje prelomljenog i bačvastog presjeka. S južne strane objekta smještena je sakristija te maleno crkveno dvorište s osmerokutnom bunarskom krunicom s kojim crkva komunicira putem bočnog, četvrtog portala. Kruna bunara djelo je nepoznatoga domaćeg majstora koji je na nju uklesao inicijale »M M P« i godinu izrade – 1705., dok je na reljefima prikazao svece Nikolu, Andriju, Antuna i Mihovila, kao i niz vjerskih simbola.⁴⁵

Na ovom ćemo mjestu iznijeti opravdanu pretpostavku da su projektanti i graditelji bočnih proširenja crkve sv. Marije isti oni koji su gradili barokne dogradnje na crkvi sv. Nikole između 1603. i 1624. godine. S obzirom na navedene vizitacije evidentno je da je crkva sv. Marije proširena u približno identičnom vremenskom rasponu, tj. između 1603. i 1627. godine. Osim datacije koja ide u prilog hipotezi, lako je za pretpostaviti da nije bilo potrebe angažirati veći broj projektanata i graditelja da rade zasebno na odvojenim lokacijama u malenom naselju. Vjerojatno je riječ o istim osobama koje su, dakle, u prvim desetljećima 17. stoljeća u Komiži dograđivale dva crkvena objekta. Konačno, arhitektonski rukopis kao i određeni građevinski elementi na dvjema crkvama, a s obzirom na svoja oblikovna i stilska rješenja, upućuju na vjerojatnost da je riječ o istim majstorima. Navedeno osobito dolazi do izražaja u interijerima crkava u kojima su proporcijski i stilski na identičan način tretirana svodovna polja, piloni koji dijele lađe, imposti za arhivolte arkada kao i profilacija lukova. Elipsoidni prozor kojim je otvoren južni zid južnog broda na crkvi sv. Marije također je istovjetan prozorskim otvorima za lateralno osvjetljenje u crkvi sv. Nikole.

Crkva sv. Roka

Crkve i samostani su u vremenima osmanlijskih te uskočkih i sjevernoafričkih gusarskih napada služile za zbijeg

lokalnog stanovništva, tj. crkva kao institucija stajala je u njihovu zaštitu. Stoga je utvrđenost crkvenih objekata nerijetka pojava na jadranskim otocima koji su osobito bili izloženi povremenim napadima. Osim crkve sv. Nikole i njezinih romaničkih i baroknih fortifikacija koje su je štatile i s kopnene i s morske strane, komiška crkva sv. Roka još je jedan objekt koji u sebi ujedinjuje sakralne i obrambene funkcije. No za razliku od Sv. Nikole kojoj bastioni jedva dotiču tijelo građevine, crkva sv. Roka jest visoka i kompaktna crkva-tvrđava u jednom te kao takva jedina na otoku Visu.⁴⁶

Smještena je na južnim granicama naselja, podignuta nad morskom liticom. U 16. se stoljeću pored današnje crkve nalazila crkvica koja je bila posvećena sv. Roku, zaštitniku od kuge. Ona se spominje u vizitacijama s početka 17. stoljeća (1603. Priuli, 1627. Morari). Uz crkvu je djelovala bratovština Gospe Karmelske od 1677. godine. Ugledna komiška obitelj Mardešić 1763. godine zatražila je i dobila dozvolu od hvarskog biskupa Jakova Pontaltija da pored stare sagrađi novu crkvu, pod uvjetom da staru adaptira za sakristiju nove crkve.⁴⁷ To je i učinjeno te je glavni oltar stare crkve premješten u novu. Od stare crkve iz 16. stoljeća malo se toga sačuvalo; danas se vide zazidana vrata bivše sakristije.

Rezultat novog projekta jest monumentalni stereometrijski blok koji ničim osim pročelnom zonom ne odaje sakralnu funkciju. U svojoj tlocrtnoj dispoziciji crkva je geometrijski pravokutnik, dok je krovnište četveroslivno. Četvera vanjska zidna platna tretirana su krajnje jednostavno; bočna i začelno su zidane kamene plohe koje su otvorene s nekoliko prozora i puškarnica pod strehom krovništa. Ploha pročelja simetrično je perforirana portalom, rozetom nad kojom je maškula na konzolama te manjim prozorskim otvorima pod strehom krovništa (sl. 4). Portal je jedino mjesto na vanjštini crkve gdje nalazimo arhitektonsku plastiku. Fino profilirani dovratnici i nadvratnik s ugaonom florealnom ornamentikom i prekinutim zabatom renesansnih su obilježja. Portal flankiraju dvije uske puškarnice. Maleni zvonik na preslicu koji je smješten na pročelnu maškulu tek u 20. stoljeću prenesen je sa stare crkve (sakristije) koja je bila smještena uz sjeverni zid nove crkve.⁴⁸ Crkva je dvoranskog tipa, jednostavnoga pravokutnog interijera i bez apside, dok je svetište uzdignuto za jednu stubu u odnosu na ostatak crkvenog prostora.

Crkva sv. Roka neobično je graditeljsko rješenje koje svojim arhitekturnim diktatom ujedinjuje sakralni objekt i fortifikaciju, kvadratičnu kulu koja čuva južne granice naselja. S obzirom na to da je građena u drugoj polovini 18. stoljeća, tj. u vrijeme jenjavanja osmanlijskih i gusarskih prepada, svjedoči o još uvijek aktualnoj bojazni kod domaćeg stanovništva.

4. Crkva sv. Roka u Komiži, pogled sa zapadne strane, 2014. (foto: D. Stipan) /
Church of St Roch in Komiža, view from the west, 2014 (photo: D. Stipan)

Crkva Gospe od Sedam Žalosti

Crkva Gospe od Sedam Žalosti podignuta je 1759. godine u središtu naselja nastojanjem Višanina Mihovila Milinkovića, dugogodišnjega komiškog župnika i književnika.⁴⁹ Komižani, čijim je novčanim doprinosima od prodaje ribe sagrađena, nazivaju je »Nova crkva«. Dopusštenje za njezinu izgradnju dao je 1752. godine mletački dužd Francesco Loredan (1752.–1762.) i hvarski biskup Cezar Bonaiuti

(1736.–1759.). Latinski natpis na pročelju čuva svrhu njezine gradnje; sagrađena je da bi se iz nje što lakše i brže mogla nositi pričest nemoćnima i umirućima, odnosno za dijeljenje popudbine.⁵⁰ Vjerojatno se smatralo da su crkve sv. Nikole i sv. Marije smještene predaleko za dodjeljivanje posljednjeg sakramenta, a i putovi do njih bili su neuređeni.

Jednobrodnu crkvu projektirao je u jednostavnim oblicima bez posebnih stilskih određenja domaći graditelj Ivan Petrašić Mlikan.⁵¹ Specifičnost prostorne impostacije crkve ponajviše se očituje u prilagodbi intimnom gradskom trgu koji s triju strana zatvaraju pročelja starih stambenih

5. Crkva Gospe od Sedam Žalosti u Komiži, pogled s istočne strane, 2014. (foto: D. Stipan) / *Church of Our Lady of Seven Sorrows in Komiža, view from the east, 2014 (photo: D. Stipan)*

kuća, dok je s četvrte (morske) strane djelomično zatvoren mletačkim kaštelom. Ovakva je urbana matrica uvjetovala i orijentaciju nove crkve tako da nije građena kao i ostale komiške crkve s pročeljem prema zapadu nego je prilagodbom zatečenoj situaciji njezino pročelje okrenuto istoku.

Crkva Gospe od Sedam Žalosti jest jednostavan sakralni objekt koji svojim oblikovnim rješenjima ne odskaje od čitavog niza sličnih bogomolja koje su na istim arhitektonskim postulatima građene diljem istočne obale Jadrana. Riječ je o jednobrodnoj građevini s pravokutnom apsidom koja je nešto uža od glavnog tijela crkve. Najraščlanjeniji dio crkve

jest pročelna zona (sl. 5). Glavni portal (sporedni se nalazi na južnom zidu crkve) omeđen je dvama kvadratnim prozorskim otvorima; sva tri otvora akcentirana su profiliranom kamenom gredom koja se pruža nad njima. Nad portalom je u zidnu masu utisnut spomenuti natpis, dok se nad njim nalazi još jedan, nešto veći, kvadratični prozorski otvor. Nad prednjim tjemnom dvoslivnog krovišta smješten je barokni zvonik na preslicu koji je s prednje strane ukrašen trima vertikalno položenim volutama. Crkva sa sjeverne strane ima aneks, tj. naknadno joj je prigraden prostor koji služi kao baptisterij.

Zaključak

Razdoblje od 15. do 18. stoljeća vrijeme je prvoga značajnijeg gospodarskog procvata te urbanističkog i demografskog širenja Komiže koja se postupno kao naselje razvijala od sredine 13. stoljeća. Političke prilike na istočnoj obali Jadrana u to su vrijeme bile takve da se Komiža, baš kao i veći dio hrvatskog priobalja, našla pod vlašću Mletačke Republike uz permanentni pritisak Osmanlija iz kontinentalnog zaleđa. U administrativnom i crkvenom smislu, Komiža je pripadala hvarskoj komuni i biskupiji. Od hvarske biskupije Komižani su dobili dopuštenja za gradnju triju crkava te dogradnju postojeće crkve sv. Nikole. Sva četiri objekta i danas stoje u gradu kao svjedočanstvo jednog vremena u kojem se razvijala kulturna i religijska svijest njegovih žitelja, kao i vremena u kojem su financijske prilike dopuštale ovakve građevinske pothvate. Osnova gospodarske egzistencije i povijesnog kontinuiteta Komiže temelji se na bavljenju ribarstvom njezina pučanstva. Dohotkom od ulova, Komižani su podigli sakralne arhitektonske spomenike koji su i danas, više od dvjesto godina nakon gradnje posljednjeg, emblematski punktovi komiškog urbanizma.

Govoreći o valorizaciji ovih objekata, oni u širem kontekstu mediteranske regije ne predstavljaju značajnu graditeljsku i stilsku prekretnicu, no njihova je vrijednost u primjerenosti, odmjerivosti i prilagodbi potrebama, dakle izvjesnoj humanizaciji koja je nepobitna karakteristika sveobuhvatne urbane ideologije ovoga grada. Renesansa i barok u Komiži ne ostavljaju mnogo od svojih stilskih postavki kakve nalazimo diljem Europe, napose u Italiji. Ovdje njihove arhitektonske zadatosti kaskaju, provincijalnog su karaktera te se miješaju s elementima pučkog graditeljstva. Posljedica toga jest stilski nevjerojatnost i nereprezentativnost u širem prostornom kontekstu, no istodobno i neobično istančana živopisnost i autentična ambijentalnost koja nije ništa manje vrijedna.

Povijesne okolnosti na razmeđu dviju sila te ekonomske mogućnosti rezultirali su razdobljem dugim četrsto godina u kojem je Komiža demografski i urbanistički evoluirala, a njezini žitelji podigli sakralne arhitektonske spomenike koji u istoj kvaliteti i obimu nisu nakon toga vremena nikad više ponovljeni.

BILJEŠKE

1 CVITO FISKOVIĆ, *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, u: Viški spomenici, (ur.) Nevenka Bezić-Božanić, Općina Vis, Split, 1968., 61–264; CVITO FISKOVIĆ, *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 17 (1968.), 256–258; CVITO FISKOVIĆ, *Prilozi o viškim spomenicima*, Mogućnosti, 3–5 (1982.), 275–287.

2 AMBROZ TUDOR, *Dvije viške crkve i njihovo utvrđivanje u 17. stoljeću*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 34 (1994.), 285–301.

3 ANDREJ ŽMEGAČ, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Školska knjiga, Zagreb, 2009.

4 NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Popis stanovništva Komiže u XVIII i početkom XIX stoljeća*, Čakavska rič, II/2 (1972.), 65–112; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Prilog proučavanju stanovništva otoka Visa krajem XVI i početkom XVII stoljeća*, Čakavska rič, IV/2 (1975.), 31–50; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Zanati na otocima Hvaru i Visu u XVI stoljeću*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10 (1977.), 471–494; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Stanovništvo Komiže*, Logos, Split, 1984.; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Nazivi zemljišta, naselja i njihovi stanovnici na otoku Visu u XVII i XVIII stoljeću*, Čakavska rič, XIII/1 (1985.), 129–135; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Toponimi posjeda i antroponimi najstarije viške bratovštine*, Čakavska rič, XIV/2 (1986.), 11–24; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Povijest stanovništva u Visu*, Književni krug, Split, 1988.; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Inventari komiških crkava*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, XXXIII/1 (1991.), 517–527; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Utvrdne i obrana Dalmacije u književnosti 18. stoljeća*, Dani Hvarškoga kazališta: grada i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, 21 (1995.), 281–290; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Komiški ognjuš: prilog narodnom vjerovanju na otoku Visu*, Ethnologica Dalmatica, 4–5 (1995.–1996.), 45–49; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Hvarke i Viške u svjetlu arhivskih izvora od 16. do 18. stoljeća*, Prilozi povijesti otoka Hvara, X/1 (1997.), 101–110; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Prilog poznavanju zemljišnih nazivlja na otoku Visu od 11. do 18. stoljeća*, Čakavska rič, XXVIII/1–2 (2000.), 5–19; NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Katastar otoka Visa četrdesetih godina 19. stoljeća*, Čakavska rič, XXIX/1 (2001.), 5–20.

5 DAMIR TULIĆ, *Zonkotova Gospa – nepoznato djelo Giovannija Bonazze u Komiži na Visu*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 35 (2011.), 131–138.

6 ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, *Oltari radionice Bokanićevih na Visu*, Klesarstvo i graditeljstvo, 21 (2010.), 34–47.

7 AMBROZ TUDOR, *Ladanjska izgradnja prostora hvarske komune*, doktorska disertacija, mentor: Nada Grujić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008.; nešto prije i: AMBROZ TUDOR, NIKŠA PETRIĆ, *Ladanjska izgradnja prostora hvarske komune*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 37 (1998.), 229–265.

8 IVANA PRIJATELJ-PAVIČIĆ, LOVORKA ČORALIĆ, *Prilog poznavanju opusa graditelja Vicka Ignacijevog Macanovića i Grgura Mazzonija*, u: Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću, zbornik radova, (ur.) Ivana Prijatelj-Pavičić, Vladimir Marković, Književni krug Split, Split, 2007., 53–69.

9 GRGA NOVAK, *Vis: od VI. stoljeća prije nove ere do 1941. godine*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1961.

10 Državni arhiv u Zadru, *Miscellanea*, mješovitog građa, I–IV, (ur.) Stjepan Antoljak, 1949.–1952.

11 DAVOR DOMANČIĆ, *Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu*, Arhivska građa otoka Hvara, I (1961.), 7–58

12 NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ (bilj. 4, 2000.), 5.

13 NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ (bilj. 4, 1972.), 65.

14 AMBROZ TUDOR (bilj. 2), 286.

15 IVAN OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1964., 378.

16 AMBROZ TUDOR (bilj. 2), 286.

17 NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ (bilj. 4, 2000.), 6.

18 Ibid.

19 AMBROZ TUDOR, NIKŠA PETRIĆ (bilj. 7), 229.

20 Osim tih crkava župi sv. Nikole pripadaju i crkve izvan naselja: crkva sv. Silvestra na otoku Biševu, crkva sv. Andrije na otoku Svecu, crkva sv. Blaža, crkva sv. Mihovila, crkva Gospe od Planice, crkva sv. Antuna Padovanskog u Oključnoj i crkva sv. Duha Svetoga na Humu.

21 AMBROZ TUDOR (bilj. 2), 286.

22 IVAN OSTOJIĆ (bilj. 15), 378.

23 AMBROZ TUDOR (bilj. 2), 286.

- 24 ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, *Posveta oltara sv. Nikole u Komiži*, Naša zajednica: glasnik župe Vis, 11 (1980.), 20.
- 25 DAVOR DOMANČIĆ (bilj. 11).
- 26 Dokument je prvi put objavio 1994. godine Ambroz Tudor u članku: *Dvije viške crkve i njihovo utvrđivanje u 17. stoljeću*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 34 (1994.), 285–301.
- 27 Vizitacija generalnog vikara hvarske biskupije Petra Morarija iz 1627. godine; vizitacija generalnog vikara Ivaniševića iz 1634. godine; vizitacija biskupa Zorzija iz 1637. godine.
- 28 O istom svjedoči i natpis s vanjske strane svetišta: »ANDREAS VITALITIVS PAR. EX LEGATO SVO ARBITRATVI A MATHEO IVCEVICH IOANNIS F. DE MANDATO HOC SACELLVM INTRA CENOBII CLAVSTRA VEN: ABBATIS BARTHOLOMEI ZENI PER MISSV EXTRENDUM CVRAVIT ANNO DOMINI MDCXCV.«.
- 29 CVITO FISKOVIĆ (bilj. 1, 1968.), 77.
- 30 IVANA PRIJATELJ-PAVIČIĆ, LOVORKA ČORALIĆ (bilj. 8), 54.
- 31 ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 6), 34–47.
- 32 Vidi: ARSEN DUPLANČIĆ, *Iz prošlosti crkve Gospe od Pojišana*, Kulturna baština, 9–10 (1979.), 19–24; ARSEN DUPLANČIĆ, *Gospina crkva na Pojišanu do početka XX. stoljeća*, ARSEN DUPLANČIĆ, *Kapucini u Splitu od 1682. do 1875. godine*, RADOSLAV TOMIĆ, *Slike u crkvi i samostanu Gospe od Pojišana*, u: Svetište Gospe od Pojišana, (ur.) Zlatko Josip Šafarić, Kapucinski samostan Gospe od Pojišana u Splitu, Split, 1993., 9–18, 63–66, 53–58; IVANA PRIJATELJ-PAVIČIĆ, *Prilog poznavanju crkve i zvonika svetišta Gospe od Pojišana u XVIII. stoljeću*, u: Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojišana u Splitu: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 100. obljetnice dolaska kapucina na Pojišan (ur.) Arsen Duplančić, Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojišana, Split, 2009., 241–263; DARKA BILIĆ, *Katedrala u Makarskoj: dokumenti o povijesti izgradnje i povijesno-umjetnička valorizacija*, u: *Sic ars deprenditur arte*. Zbornik u čast Vladimira Markovića, (ur.) Sanja Cvetnić, Milan Pelc, Daniel Premerl, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2009., 45–66.
- 33 Vidi: AMBROZ TUDOR (bilj. 2); ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 3), 68–71, 171.
- 34 Slične primjere nalazimo i na crkvi sv. Marije u Vrboskoj na Hvaru, crkvi sv. Fabijana i Silvestra u Jelsi na Hvaru te franjevačkom samostanu na Lopudu, premda su njihova utvrđenja integralni dio crkvene građevine, što kod Sv. Nikole nije slučaj.
- 35 ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 3), 69.
- 36 ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, *Bula o dozvoli za gradnju crkve Gospe Gusarice*, Naša zajednica: glasnik župe Vis, 8 (1980.), 15–16.
- 37 NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ (bilj. 4, 1991.), 517.
- 38 Ibid. Treba napomenuti da postoji mogućnost da je domaće stanovništvo izvor s bunarom zvalo »Koršarica« umjesto »Košarica« što možemo povezati uz talijansku riječ *corsaro* što znači gusarski brod. Na osnovi te pretpostavke, a vezano uz pučku legendu o krađi Gospine slike od strane gusara, vjerojatno potječe i drugi naziv za crkvu – Gospa Gusarica.
- 39 NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ (bilj. 4, 1991.), 517–518.
- 40 DAVOR DOMANČIĆ (bilj. 11), 57.
- 41 ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 6), 45.
- 42 Ibid., 41.
- 43 Premda, na ovom mjestu treba biti oprezan, s obzirom na činjenicu da je južni brod crkve prekriven bačvastim svodom, za razliku od sjevernog koji ima gotički prelomljeni svod, što možda upućuje na to da dva nova broda nisu građena istodobno. Samim time, južni bi brod mogao biti izgrađen i nakon 1627. godine, no najkasnije do 1705. kada je završena bunarska krunica južno od crkve.
- 44 Slično artikulirano pročelje (osim nešto više srednje lađe) te tijekom gradnje koji započinje podizanjem jednobrodne bogomolje te naknadnim pridodavanjem bočnih lađa, nalazimo i kod župne crkve sv. Kuzme i Damjana na Lastovu.
- 45 KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Dalmaciji*, u: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982., 651–902, 745.
- 46 Ibid., 703.
- 47 CVITO FISKOVIĆ (bilj. 1, 1968.), 139–140.
- 48 SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, *Crkve-tvrđave u Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb, 1994., 90.
- 49 NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ (bilj. 4, 1991.), 521.
- 50 »D. O. M. DEIPARAE VIRGINI DOLOROSAE AFFLICTORUM CONSOLATRICI ADEJUS POTENTISSIMAM OPEM AEGROTIS FIDELIBUS IMPLORADA HOC SACELLUM IN QVO SACROSANCTUM FILII SUI CORPUS PRO ILLORUM SALUTARI VIATICO SERVARETUR MICHAEL MILINCOVICH PAROCHUS EX PIORUM ELEMOSYNIS CONSTRUENDUM AC DEDICANDUM CURAVIT A. R. S. MDCCLIX.«.
- 51 NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ (bilj. 4, 1991.), 522.

REFERENCES

- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Popis stanovništva Komiže u XVIII i početkom XIX stoljeća*, Čakavska rič, II/2 (1972), 65–112.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Prilog proučavanju stanovništva otoka Visa krajem XVI i početkom XVII stoljeća*, Čakavska rič, IV/2 (1975), 31–50.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Zanati na otocima Hvaru i Visu u XVI stoljeću*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10 (1977), 471–494.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Stanovništvo Komiže*, Logos, Split, 1984.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Nazivi zemljišta, naselja i njihovi stanovnici na otoku Visu u XVII i XVIII stoljeću*, Čakavska rič, XIII/1 (1985), 129–135.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Toponimi posjeda i antroponimi najstarije viške bratovštine*, Čakavska rič, XIV/2 (1986), 11–24.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Povijest stanovništva u Visu*, Književni krug, Split, 1988.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Inventari komiških crkava*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, XXXIII/1 (1991), 517–527.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Utvrde i obrana Dalmacije u književnosti 18. stoljeća*, Dani Hvarskoga kazališta: građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, 21 (1995), 281–290.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Komiški ognjuš: prilog narodnom vjerovanju na otoku Visu*, Ethnologica Dalmatica, 4–5 (1995–1996), 45–49.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Hvarke i Viške u svjetlu arhivskih izvora od 16. do 18. stoljeća*, Prilozi povijesti otoka Hvara, X/1 (1997), 101–110.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Prilog poznavanju zemljišnih nazivlja na otoku Visu od 11. do 18. stoljeća*, Čakavska rič, XXVIII/1–2 (2000), 5–19.
- NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Katastar otoka Visa četrdesetih godina 19. stoljeća*, Čakavska rič, XXIX/1 (2001), 5–20.
- DARKA BILIĆ, *Katedrala u Makarskoj: dokumenti o povijesti izgradnje i povijesno-umjetnička valorizacija*, in: *Sic ars deprenditur arte*. Zbornik u čast Vladimira Markovića, (ed.) Sanja Cvetnić, Milan Pelc, Daniel Premerl, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2009, 45–66.
- ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, *Oltari radionice Bokanićevih na Visu*, Klesarstvo i graditeljstvo, 21 (2010), 34–47.
- DAVOR DOMANČIĆ, *Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu*, Arhivska građa otoka Hvara, I (1961), 7–58.
- ARSEN DUPLANČIĆ, *Iz prošlosti crkve Gospe od Pojišana*, Kulturna baština, 9–10 (1979), 19–24.
- ARSEN DUPLANČIĆ, *Gospina crkva na Pojišanu do početka XX. stoljeća*, in: Svetište Gospe od Pojišana, (ed.) Zlatko Josip Šafarić, Kapucinski samostan Gospe od Pojišana u Splitu, Split, 1993, 9–18.
- ARSEN DUPLANČIĆ, *Kapucini u Splitu od 1682. do 1875. godine*, in: Svetište Gospe od Pojišana, (ed.) Zlatko Josip Šafarić, Kapucinski samostan Gospe od Pojišana u Splitu, Split, 1993, 63–66.

- CVITO FISKOVIĆ, *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, in: Viški spomenici, (ed.) Nevenka Bezić-Božanić, Općina Vis, Split, 1968, 61–264.
- CVITO FISKOVIĆ, *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 17 (1968), 256–258.
- CVITO FISKOVIĆ, *Prilozi o viškim spomenicima*, Mogućnosti, 3–5 (1982), 275–287.
- ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, *Bula o dozvoli za gradnju crkve Gospe Gusarice*, Naša zajednica: glasnik župe Vis, 8 (1980), 15–16.
- ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, *Posveta oltara sv. Nikole u Komiži*, Naša zajednica: glasnik župe Vis, 11 (1980), 20.
- GRGA NOVAK, *Vis: od VI. stoljeća prije nove ere do 1941. godine*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1961.
- IVAN OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1964.
- KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Dalmaciji*, in: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, Barok u Hrvatskoj, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982, 651–902.
- IVANA PRIJATELJ-PAVIČIĆ, *Prilog poznavanju crkve i zvonika svetišta Gospe od Pojšana u XVIII. stoljeću*, in: Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojšana u Splitu: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 100. obljetnice dolaska kapucina na Pojšana, (ed.) Arsen Duplančić, Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojšana, Split, 2009, 241–263.
- IVANA PRIJATELJ-PAVIČIĆ, LOVORKA ČORALIĆ, *Prilog poznavanju opusa graditelja Vicka Ignacijevog Macanovića i Grgura Mazzonija*, in: Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću, zbornik radova, (ed.) Ivana Prijatelj-Pavičić, Vladimir Marković, Književni krug Split, Split, 2007, 53–69.
- SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, *Crkve-tvrđave u Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
- RADOSLAV TOMIĆ, *Slike u crkvi i samostanu Gospe od Pojšana*, in: Svetište Gospe od Pojšana, (ed.) Zlatko Josip Šafarić, Kapucinski samostan Gospe od Pojšana u Splitu, Split, 1993, 53–58.
- AMBROZ TUDOR, *Dvije viške crkve i njihovo utvrđivanje u 17. stoljeću*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 34 (1994), 285–301.
- AMBROZ TUDOR, *Ladanjska izgradnja prostora hvarske komune*, PhD Thesis, doctoral supervisor: Nada Grujić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008.
- AMBROZ TUDOR, NIKŠA PETRIĆ, *Ladanjska izgradnja prostora hvarske komune*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 37 (1998), 229–265.
- DAMIR TULIĆ, *Zonkotova Gospa – nepoznato djelo Giovannija Bonazze u Komiži na Visu*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 35 (2011), 131–138.
- ANDREJ ŽMEGAČ, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Školska knjiga, Zagreb, 2009.

ARCHIVAL SOURCES

Miscellanea, Vol. I–IV, (ed.) Stjepan Antoljak, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 1949–1952.

Summary

Davor Stipan

Renaissance and Baroque Religious Architecture in Komiža on the Island of Vis

The paper discusses religious architecture of the town of Komiža on the island of Vis between the 15th and the 18th century, with an overview of historical facts which conditioned the economic and urban development of inhabited areas during the Late Middle Ages. The arrival of Benedictines from the island of Biševo and the foundation of the monastery of St Nicholas marked the beginning of a continuing process of settlement of the Komiža bay. The population arrived from the inland areas of the island and first engaged in agriculture, while the expansion of the city towards the coast incited a turn towards the fishing trade. This crucial moment in the city's history resulted in an increased economic and demographic prosperity, as well as in important building campaigns conducted in the course of the centuries that followed. As a part of the Hvar commune and under the rule of the Republic of Venice, during the Renaissance and Baroque period a number of significant architectural projects realized in Komiža changed the city's prospect and became the most important elements of its architectural history. Among them a prominent place is occupied by religious structures, the enlarged church of St Nicholas and the newly constructed churches of St Mary, St Roch and the church of Our Lady of Seven Sorrows. Although they cannot be considered typical examples of Renaissance and Baroque architectural vocabulary in terms of style and spatial disposition, the aforementioned monuments mark the "golden age" of architecture in Komiža, characterized by purism and specific local features which ensured it a prominent place in the context of Dalmatian architectural heritage.